

encara es conserva (núm. 24, armari XVIII), després del 1327; l'altre, copiat al segle XIV, procedeix del convent de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona (Biblioteca de Catalunya, 3723). L'únic testimoni de les *Constitucions* de l'orde de la Mercè procedeix del convent de la Mercè de Barcelona (ACA, Manuscrits, varia II). De la regla de sant Benet (la més copiada en època medieval per la quantitat de monestirs benedictins que hi havia a la Corona d'Aragó), es conserven manuscrits procedents dels monestirs de Ripoll, Montserrat i Sant Pere de les Puelles, però també d'altres que són de procedència desconeguda i podrien haver estat copiats per a lectors laics.⁶⁷

9.9 ANTONI CANALS

9.9.1 PERFIL BIOGRÀFIC

Antoni Canals va néixer a la dècada de 1350 al Regne de València. Allà va passar bona part de la seva vida adulta. Es desconeix de qui era fill i a què es dedicava la seva família; només se sap que tenia un germà, Pere, que va seguir els seus passos acadèmics i que va morir abans que ell. Canals va entrar de ben jove a l'orde dels frares predicadors o dominicans. El 1369 ja estudiava gramàtica al convent dels dominicans de València i l'any següent, al de Girona. El 1371 va començar els estudis de lògica al convent de Mallorca i els va prosseguir als convents de Manresa (1372) i Lleida (1373, potser també el 1374).⁶⁸ Els anys 1375 i 1376 cursava els estudis de filosofia natural al convent de Barcelona sota el mestratge de Vicent Ferrer i de Joan Romeu. Com que era indispensable per a la predicació, la formació dels frares era molt important per a l'orde dominicà. Els frares completaven els estudis de gramàtica i lògica (un currículum equivalent al de les facultats d'arts) a les escoles que els dominicans tenien als convents de les principals ciutats, abans d'estudiar teologia en un estudi general de l'orde o a la universitat (MARENBO, 1987: 15-16). Era habitual que els joves frares passessin per diversos convents de la província dominicana a la qual pertanyien per a portar a terme els seus estudis; els capítols provincials de l'orde assignaven anualment els convents a cada estudiant.

El 1377 Canals va ser nomenat lector de lògica (professor, doncs) a l'estudi general dominicà del convent de Santa Caterina de Barcelona, el més antic de la ciutat. Devia tenir poc més de vint-i-un anys. El 1378 figura com a alumne de teologia a València. El 1379 es va traslladar a Tolosa per seguir estudiant teologia a l'estudi general dominicà d'aquella ciutat. És probable que Canals acabés els estudis a París: per a obtenir el títol de llicenciat calia fer-ho en una universitat de teologia, i a la Corona d'Aragó no n'hi havia cap (ESTEVE I PERENDREU, 1993). Podria haver-lo obtingut

67. N'hi ha almenys dues versions diferents. La més antiga (s. XIV), anònima, es conserva en una dotzena de manuscrits copiats entre els segles XIV i XVIII, i podrien ser versions diferents; també se sap que hi havia dos manuscrits més, procedents dels monestirs de Sant Pere de Rodes i de Sant Daniel de Girona, que s'han perdut. L'altra, feta el 1457, és obra d'Arnau d'Alfarràs i se'n conserven un parell de manuscrits. Vegeu més amunt l'apartat 9.2.3.

68. Les dades relatives als estudis de Canals provenen de J.M. COLL (1954).

a Tolosa mateix, però, en el pròleg a la seva traducció del *De arra animae* ('Del dot de l'ànima'), Canals afirma que ha vist la imatge de la Verge miraculosament inclinada de l'església del monestir de Saint-Victor a París.

Al cap de pocs anys, el 1387, Canals ja era el primer professor de l'estudi general dels dominicans de Lleida, un dels convents d'aquest orde més importants de la Corona d'Aragó, juntament amb el de Barcelona. Canals devia exercir de professor encara algun any més —potser ja havia començat abans del 1387—, perquè eren necessaris uns anys de docència abans d'esdevenir mestre en teologia, títol que Canals ja tenia amb certesa el 1398.

Canals va tornar al convent de València en algun moment entre el 1388 i el 1391. Per l'agost del 1391, el rei Joan I demanava al prior d'aquest convent que facilités a Canals les condicions adequades per tal que portés a terme la tasca de traduir del llatí certs llibres que li havia encarregat; per com el rei Joan en parla —“no tan solament los mèrits del religiós e amat domèstic e familiar nostre frare Antoni Canals, mas encara los serveis agradables per aquell a nós fets, nos induen a haver-li cordial afecció e procurar a aquell totes gràcies e favors” (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: I, 371)—, Canals era una persona propera a Joan I i l'havia servit, fos traduint llibres o d'alguna altra manera. L'any següent, Canals predicava un sermó per al dia de la nativitat de la Verge a l'església del convent de València (BETÍ, 1917: 63).

Joan I no era l'únic membre de la família reial amb qui Canals tenia familiaritat en aquests anys. El 1395, el cardenal Jaume d'Aragó, cosí del rei Pere III, va donar-li el càrrec de professor de teologia de la catedral de València. Substituïa Vicent Ferrer, el seu antic mestre, que deixava la càtedra per a ocupar el càrrec de capellà i confessor de Benet XIII a la cúria papal d'Avinyó. Canals mantingué la càtedra fins el 1398, quan també ell la deixà per esdevenir el capellà del rei Martí I. Aquesta càtedra, creada el 1345, va ser ocupada des de l'inici per frares predicadors. La relació de Canals amb el cardenal Jaume d'Aragó ja venia d'abans, i potser fou a través seu que Canals va entrar en contacte amb el rei Joan I. El grau de llicenciat en teologia també l'havia obtingut amb l'ajuda del cardenal, com confessa en el pròleg a la traducció dels *Llibres de fets i dites memorables* de Valeri Màxim. Canals va traduir aquesta llarga obra i la va oferir a Jaume d'Aragó (que la hi havia demanat) cap al final del 1395, després d'haver rebut la càtedra; segurament era també una manera d'agrair-li el mecenatge. Si va gaudir del favor del cardenal, Canals devia haver demostrat que era un alumne competent i destacat.

Pels volts del juny del 1398, Canals ja consta com a capellà del rei Martí I i lector de la cort. Es conserva l'ordre de pagament del que segurament era l'import que li corresponia per les seves feines a la cort (RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: II, 350) i la carta en què Martí, després d'haver reclamat Canals a la cort, proposa Pere Canals, el seu germà, per a substituir-lo a la càtedra de València (ibídem: I, 401-402). Des del final del 1397 fins a la primavera del 1400, Martí I feia estada a Saragossa;⁶⁹ Canals, doncs, havia de ser en aquesta ciutat per a atendre les seves obligacions, excepte

69. Es desprèn de la datació de les cartes emeses per la cancelleria reial i publicades per RUBIÓ I LLUCH (1908-21).

quan se celebraven els capítols provincials de l'orde, en què havia d'assistir-hi. Al capítol del 1399 celebrat a Balaguer, per exemple, Canals va participar activament en la discussió per a elegir el nou provincial d'Aragó (J.M. COLL, 1954: 20), cosa que fa pensar necessàriament que tenia un cert prestigi entre els predicadors.⁷⁰

Aquest any 1399, Canals continuava de capellà i lector a la cort de Martí (RIQUER, 1935: 6). El càrrec de lector a la cort consistia a ensenyar teologia al rei i als nobles del seu entorn, i a resoldre els seus dubtes sobre aquesta matèria. El càrrec li devia donar per força contacte amb membres d'importants famílies nobiliàries que feien vida al costat del rei. Mentre exercia aquest càrrec, Canals va traduir per a Martí I l'*Escala de contemplació*, un text que complementa la seva tasca de professor o confessor del rei. D'aquests anys d'estreta proximitat a la cort, deuen datar també les traduccions de les *Exposicions al Pare Nostre* (dedicades a Pere d'Artés, mestre racional de Martí I), la *Carta de sant Bernat a sa germana* (adreçada a Galceran de Sentmenat, camarlenc de Martí i fill d'una família noble important) i el *De l'arra o dot de l'ànima* (escrit possiblement per a la reina Maria de Luna).

Canals devia mantenir el càrrec de capellà i lector a la cort dos o tres anys. Al maig del 1400, els jurats de València demanaven que Canals tornés a la ciutat (IVARS, 1920: 96-97); per tant, en aquell moment encara era a Saragossa amb la cort. Els jurats destaquen la saviesa i l'eloqüència de Canals. Just al final del segle XIV i els primers anys del XV, els jurats de València es van proposar portar a la ciutat frares distingits tant per la seva saviesa com per la seva virtut moral per a reformar els convents i predicar a la ciutat; per això van escriure una multitud de cartes reclamant el retorn de frares que havien adquirit fama (com Canals) o demanant que d'altres no deixessin la ciutat (IVARS, 1920).

El retorn de Canals a València coincideix amb la partida de Martí I i el seu seguici cap a Barcelona. Al gener del 1401, Canals ja era lloctinent de l'inquisidor general del Regne de València: Martí I va demanar a Ramon Boil, d'una destacada família noble i llavors governador del Regne de València, que reprengués Canals per no ser prou sever amb els heretges (RIQUER, 1935: 7).⁷¹ Els càrrecs de la Inquisició eren nomenats pel mestre general dels dominicans. Altra vegada, Canals fou seleccionat per a un càrrec rellevant del seu orde. A Ramon Boil va dedicar la traducció del *De providència* de Sèneca, que podria haver acabat, doncs, aquells anys.

Canals va continuar a València. Al gener del 1401, Martí I va concedir, a Canals, Pere Fabra i d'altres, la llicència per a construir un hospital a Xàtiva, després d'una epidèmia que havia patit la ciutat.⁷² Canals no va aconseguir ni el càrrec d'inquisidor general que el rei Martí i els jurats de València demanaven per a ell el 1402,⁷³

70. Durant el capítol, els frares reunits a Balaguer van rebre, de mans del notari Jaume Mestre, una carta dels jurats de València queixant-se perquè Canals malparlava dels regidors i dels oficials de la ciutat a la cort del rei (IVARS, 1920: 95-96). No hi ha constància del càstig que els jurats demanaven per a Canals.

71. Ramon Boil fou sepultat al convent dominicà de València (GEC, V, 167, Ramon de Boil i Dies).

72. RUBIÓ I LLUCH, 1917-18: 85; ACA, Cancelleria, reg. 2195, f. 149v-150v.

73. ACA, reg. 2211, f. 182 (esmentat a RUBIÓ I LLUCH, 1908-21: I, 414, n. 1), en què el rei tracta Canals de "religiosi atque dilecti consiliarii nostri" ('conseller nostre religiós i dilecte'); IVARS (1916: 157). La carta dels jurats té interès perquè indica que Canals era nascut a la ciutat de València: "civitatisque Valentie natum".

ni tampoc va ser nomenat bisbe d'Àvila, com hauria agradat als jurats de València el 1403 (IVARS, 1920: 96). En aquestes cartes es lloa, naturalment, el candidat; Canals, adscrit al convent de València, hi apareix com a reputat professor de teologia.

Aquesta fama no devia ser lluny de la realitat. El 1403 Canals va ser nomenat predicador general (J.M. COLL, 1954: 19), un càrrec que només aconseguien aquells frares que havien destacat en la predicació; els predicadors generals gaudien de certs privilegis i podien predicar a tot arreu (SALVADOR, 1994: 53). Al cap de tres anys, Canals va esdevenir visitador general dels convents de Barcelona, Tarragona, Girona i Castelló d'Empúries (J.M. COLL, 1954: 19), la qual cosa el devia obligar a viatjar més. Com l'anterior, aquest càrrec només es donava a frares de prestigi: el provincial havia de visitar els convents i delegava aquestes visites als visitadors generals (SALVADOR, 1994: 63). Uns quants anys després, el 1415, Canals era un dels dos definidors provincials al capítol general de Perpinyà i al capítol provincial d'Aragó, que es van celebrar alhora (J.M. COLL, 1954: 20). Els definidors s'encarregaven de preparar les qüestions que s'havien de tractar al capítol; s'elegien el primer dia, i el càrrec se solia oferir als frares més importants (SALVADOR, 1994: 28).

La relació de Canals amb membres de la noblesa i la família reial es va mantenir, i devien recórrer a ell encara per demanar-li traduccions o consultar-li qüestions religioses. Canals va continuar, si més no, escrivint per al mateix públic. El 1413, per exemple, Violant de Bar va respondre a Canals unes cartes que aquest li havia enviat explicant-li que estava escrivint el llibre *Confessió* i traduint els evangelis per a ella (VIELLIARD, 1930: 39). Violant contesta amb detalls de com vol aquestes obres (per exemple, la traducció dels evangelis ha d'incloure glosses al marge comentant el significat dels passatges) i li comunica que ella pagarà les despeses del pergamí i la feina. Aquella *Confessió* es refereix probablement al *Tractat de confessió* conservat en un manuscrit del Centre Borja de Sant Cugat (ms. D). Anys abans, entre el 1399 i el 1410, Canals havia presentat al duc Alfons I de Gandia (cosí del rei Pere III) l'*Escipió e Anníbal*, una traducció en prosa d'uns fragments de l'*Africa* de Petrarca corresponents a la batalla de Zama i els discursos previs d'Anníbal i d'Escipió (RICO, 1992).

El 1416, Canals encara predicava a València (BOFARULL, 1882: 31), d'on va ser conventual fins al final de la seva vida. Quan es va celebrar el capítol general del 1419, Canals ja havia mort.

9.9.2 LES FONTS I LA INTENCIONALITAT DE LES TRADUCCIONS D'ANTONI CANALS

S'han conservat vuit traduccions de Canals, totes adreçades a membres de la noblesa relacionats d'una manera o d'una altra amb la cort reial. D'altres s'han perdut, com les que havia fet abans del 1391 per a Joan I. També en els pròlegs, Canals tradueix (o adapta) fragments d'altres obres. El pròleg a la *Carta de sant Bernat a sa germana* (el conegut elogi als llibres de Canals) és quasi tot una traducció de fragments enllaçats dels capítols 1 i 2 del *Philobiblon* ('L'amor dels llibres') de Ricard de Bury (RIQUER, 1943) i de la segona epístola de Sèneca a Lucili, com a mínim. El cos del pròleg a

l'*Escala de contemplació* adapta fragments de l'opuscle ja esmentat de sant Pere Damià dedicat a la vida ermitana (*Dominus vobiscum*, XI, cap. 19).⁷⁴ Canals tenia un bon coneixement d'aquests autors, i dels altres que cita en els pròlegs, i el va saber aprofitar.

Canals va ser el primer traductor de l'*Africa* de Petrarca. L'*Escipió e Anníbal* és una versió en prosa dels versos 93-449 i 740-1130 del setè llibre del poema de Petrarca, amb un afegitó al final que tradueix un passatge de la "Vida d'Anníbal", també de Petrarca (*De viris illustribus*, 'Sobre els homes il·lustres', XVII, 24-55). Per fer la traducció, Canals disposava alhora de la *Història de Roma* de Tit Livi (tercera dècada), una obra estretament relacionada, quant al contingut, amb les altres dues. Al tombant del segle, les dues obres de Petrarca i la de Livi (que, en definitiva, també era obra de Petrarca)⁷⁵ eren encara una novetat. Canals ja les coneixia i hi havia tingut accés.

Els passatges de l'*Africa* que Canals selecciona a l'*Escipió e Anníbal* segueixen de prop la *Història de Roma* de Livi (XXX, 29-35). En el pròleg, Canals diu: "llogint de una part Tito Lívio, qui el posà assats llargament, e d'altra Francesc Petrarca, qui en lo seu llibre apellat *Africa* tractà fort bellament e difusa, he arromançat lo dit parlament segons mon petit enginy" (Riquer, 1935: 31). Canals va preferir traduir els versos de Petrarca, i no Livi directament, perquè Petrarca explicava la mateixa història des del punt de vista cristià i omplia l'escena amb comentaris sobre la divina providència i la inconstància de la fortuna, que tan aviat afavoreix els cavallers com els destrueix (M. FERRER, 2012b). Naturalment, Canals s'enfrontava a aquestes obres, i a les altres obres clàssiques que va traduir, des de la moral cristiana. El llibre de Valeri Màxim és un recull d'anècdotes memorables d'homes virtuoses de l'antiguitat, exemplars per als lectors de Canals; el llibre ja tenia una llarga tradició com a lectura moral. El *De providència* de Sèneca serveix per a explicar la providència divina des de la raó. Són lectures totalment justificades des de la visió cristiana,⁷⁶ i adaptades als gustos del públic per al qual Canals traduïa.

Canals oferia lectures agradables i moralment edificants, i a la vegada intentava respondre a les inquietuds espirituals o teològiques i als gustos literaris dels seus lectors, cortesans i laics. Tradueix l'*Escipió e Anníbal* per "lo gran plaer que vostra senyoria [Alfons de Gandia] trobava en haver lo parlament d'Escipió e d'Anníbal, e la batalla següent" (Riquer, 1935: 31). És ben sabut que la història clàssica era un dels temes preferits de la noblesa, i Escipió i Anníbal eren dos dels capitans antics més famosos i coneguts en aquesta època. El mateix interès per la història clàssica es troba darrere de la traducció de l'obra de Valeri Màxim. Canals tradueix el *De XV gradibus contemplationis* per a donar al rei una cosa que li sigui plaent: "observàs en quina cosa trobava vostra altea pus sovinejat plaer e a quines espiritualitats era més inclinada [...], he vista sovint vostra altea entre llibres contemplatius e entre hores monacals, entre relíquies molt sagrades, entre oracions multiplicades" (Roiç, 1975:

74. Vegeu també les notes de Riquer (1935: 173-80) a les edicions de l'*Escipió*, el *De providència* i el *De arra*, en què identifica referències i citacions dels pròlegs a autors diversos.

75. Petrarca va recollir, editar i anotar tots els llibres coneguts de l'obra de Livi (Billanovich, 1981). Des de llavors, el text que es va difondre era la seva edició.

76. Els dominicans acceptaven la lectura d'autors clàssics pagans sempre que haguessin estat aprovats (Renedo, 2010: 300-301).

58). Tradueix el *De providència* de Sèneca per a donar resposta als dubtes dels homes de la cort sobre la providència divina: "Clamen-se de la providència divinal: per què Déu dóna bé a alguns hòmens mals, e per què dóna tribulacions als bons, e per què dóna fills als qui envides ['amb prou feines'] los poden ajudar, e en priva aquells qui els farien grans hòmens" (Riquer, 1935: 85).

En el pròleg al *De providència*, Canals explica que els homes de la cort li han plantejat sovint dubtes sobre la providència o altres qüestions teològiques. Aquesta situació respon a la gran divulgació d'obres llatines gràcies a les traduccions entre la societat formada, situació a la qual s'enfrontava també Eiximenis (Riquer, 1964: III, 107). Com a lector de la cort, i per tant responsable de l'educació teològica dels nobles, Canals havia de respondre a aquests dubtes. Com que són persones formades, que llegeixen (però no són teòlegs), s'enfronten a qüestions teològiques amb massa racionalitat i, per tant, no les entenen bé. Però no se'ls pot contestar qualsevol cosa. Per això un autor clàssic famós no cristià que demostra la providència divina és ben adequat —amb les oportunes correccions i prevencions:⁷⁷ "no em direu que lo dit Sèneca sia profeta ne patriarca, qui parlen figurativament, ans lo trobarets tot filòsof, qui funde ['fonamenta'] tot son fet en juí e raó natural" (Riquer, 1935: 87).

Canals tenia accés a obres relativament noves, com l'*Africa* i el *De viris illustribus* de Petrarca, o poc conegudes, com el *De XV gradibus contemplationis*. L'*Africa* va tenir una circulació molt reduïda fins que Pier Paolo Vergerio la va editar els anys 1395-96 i, fins i tot després, no va tenir una divulgació àmplia. No es troba en biblioteques nobiliàries del segle XIV i part del XV, però sí que tenia un lloc a la biblioteca de la cúria papal a Avinyó, on també hi havia alguns exemplars del *De viris illustribus* (Pommerol i Monfrin, 1991: I, 225, 599, 730). És probable que Canals obtingués d'Avinyó els originals de les obres de Petrarca (i potser d'altres). Se sap que el cardenal Jaume d'Aragó va ser a la ciutat entre el 1389 i el 1392 per a rebre el capell cardenalici,⁷⁸ i que Martí I rebia llibres del papa Benet XIII (Rubió i Lluch, 1908-21: I, 428-429, 436). Canals bé podria haver viatjat a Avinyó en algun moment. A través d'alguna d'aquestes vies va conèixer les obres de Petrarca. Fos com fos, no és casualitat que traduís l'*Africa* els mateixos anys que Bernat Metge la citava en el primer llibre de *Lo somni* (1399).

De França devien procedir altres originals de les traduccions de Canals. L'únic exemplar conservat actualment del *De XV gradibus contemplationis* és el manuscrit 961 de la Biblioteca Mazarine de París (Hauf, 1997: 98), un petit còdex del segle XV que pertanyia al monestir dels celestins de París i que havia estat copiat per un dels freres.⁷⁹ Potser ell mateix, si realment va ser a París per estudis, podria haver trobat el llibre en algun convent de la ciutat. La traducció del *De arra animae* ('Del dot de l'ànima') és un cas diferent. Canals no era el primer que considerava aquesta obra, un

77. Les exposa al final del pròleg. Per exemple: "Sèneca, segons nostra doctrina, ha errat en una cosa [...] car lloa e aprova la mort d'aquells qui mataren si mateix; la qual cosa és mala, segons que posa e prova sant Augustí en lo primer llibre de *La ciutat de Déu*" (Riquer, 1935: 87).

78. Així es desprèn de la documentació reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en la qual durant aquests anys Jaume d'Aragó no apareix a la cort com és habitual (agraeix aquesta informació a Jaume Torró).

79. Vegeu-ne la descripció a <http://www.calames.abes.fr/pub/#details?id=MAZA14062> [Consulta: 21 de maig de 2014].

cop traduïda, una lectura adient per a un públic cortesà femení. La versió francesa de Pierre de Hangest, conseller del rei de França Joan II, va ser copiada sovint amb altres obres religioses adreçades a dames de la noblesa francesa: per exemple, al manuscrit 2247 de la Biblioteca de l'Arsenal, fet copiar el 1368 per Carles V de França, el *De arra* en francès segueix la versió de les *Homilies* de sant Gregori, dedicada a una dama desconeguda. Philippe de Mézières, conseller de Carles V, ja havia inclòs també una versió francesa condensada del *De arra* a *Le Livre de la vertu du sacrement de mariage et du réconfort des dames mariées* (1385-87), adreçat a Joana de Chastillon (BULTOT i HASENOHR, 1984: 88-89; CABRÉ, 2012). Aquest llibre conté també la versió francesa de la *Griseldis* que Bernat Metge va fer servir per a la seva versió (CABRÉ, 2012). Canals podria haver pres la idea d'aquestes versions franceses. Des del casament de Joan I i Violant de Bar el 1380, van arribar molts llibres procedents de les corts franceses, la reial i la del ducat de Berry en especial (CABRÉ i FERRER, 2012).

Les obres de Canals es van començar a copiar i a difondre ben aviat, no tan sols a la cort —el seu públic immediat—, sinó també entre un públic burgès. Les més habituals en els inventaris de llibres del segle xv són la traducció de Valeri Màxim, en primer lloc, i després la *Carta de sant Bernat a sa germana* i l'*Escipió e Anníbal*. No és casualitat que d'aquestes tres obres se'n conservin més manuscrits que de les altres (onze de la primera i sis de les altres dues). L'àmplia i ràpida divulgació del llibre de Valeri Màxim en diversos estaments socials es va produir, en part, gràcies al fet que Jaume d'Aragó en va enviar de seguida un exemplar als consellers de Barcelona. La gran difusió d'aquestes obres fa evident que Canals era un autor famós. Altres llibres seus es troben més rarament en inventaris. La reina Maria de Castella, per exemple, tenia tres d'aquestes obres a la seva biblioteca: la *Confessió*, el *De arra* i les *Exposicions al Pare Nostre, l'Ave Maria i el Salve Regina*.

No es conserva una *Exposició de l'"Ars memorativa"* de Ramon Llull que hauria escrit Canals (BATLLORI, 1933): es tracta d'un original pseudolul·lià. Se li atribueixen, ja d'antic, les *Cobles al judici*, un poema inspirat en el *Cant de la Sibilla*. L'atribució procedeix de la rúbrica d'un manuscrit copiat en part per Pere Miquel Carbonell en el qual van ser incloses les *Cobles* al final del segle xv (Girona, Arxiu Capítular, Carbonell 69, f. 265). L'únic exemplar conegut d'un dels seus sermons, predicat a València el 1392, va desaparèixer de l'arxiu de Morella.

9.9.3 LES TRADUCCIONS D'OBRES HISTÒRIQUES I ESPiritUALS

Al desembre del 1395, el cardenal de València, Jaume d'Aragó, envià una carta als consellers de Barcelona, la ciutat on havia crescut, amb un regal: un exemplar il·luminat, luxós, de la traducció que Antoni Canals havia acabat de fer dels *Llibres de fets i dites memorables* de Valeri Màxim. El llibre aportava "coses profitoses e honorables" (MIQUEL i PLANAS, 1914a: 3) i era adequat per a aquelles persones que ocupaven càrrecs públics —perquè hi tenien models de regiment i d'administració— i també per als nois que aprenien a llegir. Aquest exemplar es troba encara a l'Arxiu Històric de la Ciutat de

Barcelona (ms. 36). Uns quants anys més tard, el 1408, els consellers de Barcelona van fer treure una còpia d'aquest bonic exemplar perquè no es fes malbé (ms. 35).

Jaume d'Aragó havia fet traduir el llibre per als consellers de Barcelona. Per a la traducció, Canals utilitzà un manuscrit llatí glossat que pertanyia al cardenal (Biblioteca Nacional d'Espanya, ms. 7540) i que havia estat copiat al mateix taller que l'exemplar enviat a Barcelona el 1395 (RIQUER, 1964, II: 446-447; ROVIRA, 2012). Canals es proposà traduir el text llatí "en breu tractat, prosseguint les històries segons la sentència literal" (MIQUEL i PLANAS, 1914a: 13). Naturalment, féu ús de les glosses i dels comentaris de la font per a adaptar el text i aclarir passatges. Valeri Màxim era un dels autors clàssics més coneguts i divulgats en època medieval. No és estrany, doncs, que, abans que la de Canals, ja hagués existit alguna altra traducció catalana de l'obra: Canals mateix ho esmenta en el pròleg ("jatsesia que altres l'hagen tret en llengua catalana, emperò [...] llur estil sia fort llarg e quasi confús"; ibídem: 13) i sembla que una versió catalana diferent a la de Canals hauria servit a Juan Fernández de Heredia per a la composició del *Rams de flores* (CACHO, 1999-2000).

La intenció del pròleg al llibre de Valeri Màxim no s'allunya de la del pròleg al *De providència*. La història d'homes il·lustres de l'antiguitat, "qui no hagren coneixença de Jesucrist" (MIQUEL i PLANAS, 1914a: 12), ha de servir d'exemple als homes actuals per a reconduir la seva moralitat. La versió de Canals va ser traduïda al castellà (RIQUER, 1936b).

Després que Martí I el nomenés lector de la cort i capellà i confessor reial el 1398, Canals va traduir per a ell el *De XV gradibus contemplationis* ("Sobre els quinze graus de la contemplació"). En el pròleg, Canals hi esmenta la construcció del monestir cartoixà de Valldecrist, a Altura, prop de Sogorb. L'església d'aquest monestir, fundat per Martí —que era senyor de Sogorb per matrimoni—, va ser consagrada el 1401. El monestir de Valldecrist serveix a Canals per a explicar la imatge de l'escala que puja fins al paradís celestial, en què es basa el llibre:

E molt alt senyor, com per pujar de lloc baix a lloc alt sia necessari de haver escala, e la vall de Jesucrist si a lloc baix segons la sua intitulació de vall, e paradís sia molt alt, al qual desigen pujar los habitants de la dita vall, per ço ofir a la vostra digna senyoria lo present llibre, qui pròpiament deu ésser intitulat *Escala de contemplació*.

(ROIG, 1975: 60)

El llibre ensenya com fer pujar l'ànima, a través de la contemplació, fins a la glòria. Té sentit que la font principal del pròleg —també traduït en gran part— sigui el famós tractat sobre la vida ermitana o solitària de Pere Damià. De tractats espirituals basats en la imatge d'una escala que puja, en circulaven molts i de diversos tipus en aquesta època.

L'*Escala de contemplació* és un llibre lleugerament més complex que la *Carta de sant Bernat* o el *De l'arra o dot de l'ànima*; no sorprèn que sigui el que dedica al rei. Només n'ha sobreviscut el manuscrit 473 de la Biblioteca de Catalunya, copiat al monestir de Sant Jeroni de la Murtra a les acaballes del segle xv.

De l'arra o dot de l'ànima és la traducció del tractat espiritual d'Hug de Sant Víctor, *Soliloquium de arra animae* (~1139). L'obra és un diàleg entre Hug (l'Home, en alguns manuscrits llatins) i la seva Ànima, en el qual Hug la guia cap a l'amor veritable de Déu. Segueix el model dels *Soliloquis* de sant Agustí, i parteix de la imatge de les arres —com a present de Déu a l'ànima en la seva unió—, procedent també d'Agustí. En el pròleg, l'autor adreça el *De arra* als monjos de l'abadia alemanya de Sant Pancràs, a Hamersleben. Canals no va traduir aquest pròleg, sinó que n'escrigué un de nou adreçant l'obra a "dona Maria, regina d'Aragó" (RIQUER, 1935: 121). S'ha discutit si es tractava de Maria de Luna (1396-1406) o de Maria de Castella (1416-58).⁸⁰ La traducció consta a l'inventari de llibres de Maria de Castella (1458), però això no ha de significar necessàriament que fos la destinatària del llibre (podria ser-ho de la còpia, o haver-lo heretat, com altres llibres, de reines anteriors). Tindria més sentit que Canals hagués traduït l'obra per a Maria de Luna en la mateixa època que traduïa per a altres membres de la cort (per tant, entre el 1396 i el 1406, any que morí la reina). Reforça aquesta proposta un inventari de llibres encarregat el 1410 per Manuel de Rajadell, procurador general de Maria de Luna, que registra un llibre "apella[t] Hugo de Sent Víctor, *De arra ànima*" (MADURELL, 1974: 43); la llengua no s'indica, però la majoria d'entrades copien l'incipit o l'èplicit i tots els llibres són en català (en el mateix inventari hi ha l'*Escipió e Anníbal* i el Valeri Màxim de Canals). Cal recordar que les versions franceses de l'obra ja s'adreçaven també a un públic cortesà femení; aquesta influència francesa té més sentit durant el regnat de Martí que durant el d'Alfons.

En el pròleg, Canals ofereix el llibre a la reina per "donar alguna consolació espiritual" (RIQUER, 1935: 123), oposant la seva cort "en vera honestat fundada" a altres corts de grans senyores entregades a la lectura d'obres perniciosos que exalten l'amor carnal. La traducció del *De arra* de Canals es conserva en un sol manuscrit (Biblioteca de Catalunya, ms. 41), copiat a la primera meitat del segle xv.⁸¹ Conté també la versió catalana de l'*Speculum peccatoris* atribuït a sant Agustí.

Les *Exposicions* a les oracions del Pare Nostre, l'Ave Maria i el Salve Regina són traducció d'unes *meditationes* llatines del segle xiv atribuïdes, entre d'altres, a sant Bonaventura. Canals va rebre l'original de Pere d'Artés quan aquest era mestre racional de Martí I i

com a petició vostra dins la mia cel·la jo llegís les dites oracions exposades ["interpretades"] en forma de contemplació, fui així esbaït ["torbat"] en lo llegir que no sabí clarament ja de quin doctor era. Car l'estil conté en si tan gran e tan entesa matèria de contemplar a tanta claredat d'ordinació que no en sé bonament si aquell qui féu la dita obra era dins lo cors o si era arrapat ["arrabassat"] amb sant Paul fins al cel de la visió divina.

(PRÒLEG: VIVES, 1955: 140)

80. Per a les opinions a favor d'una i altra reina, vegeu RIQUER (1935: 24).

81. Una nota enganxada a l'interior de la coberta del manuscrit, signada per Francisco Fontanals Rovirosa el 1819 a Barcelona, diu: "Mi padre respetaba con veneración este cuaderno como una antigüedad de sus bisabuelos paternos, que se servían de él para sus ratos de meditación a Dios, y propagándose la voz de padres a hijos, se ha creído siempre que esta obra fue escrita por uno de mis bisabuelos."

Canals va traduir l'obra per a Pere d'Artés (a qui Eiximenis dedicà el *Llibre dels àngels* i la *Vita Christi*) i de seguida devia arribar a mans del rei Martí. El 1406 Martí va enviar una carta a Pere de Queralt reclamant-li el llibre de les *Exposicions* que li havia deixat i no li havia tornat (RUBIÓ I LUCH, 1908-21: I, 437). La traducció es conserva en tres manuscrits.

En el pròleg, Canals demana a Pere d'Artés que doni a conèixer la traducció⁸² i fa una explicació sobre com s'han de resar les oracions per tal que siguin profitoses:

vos esforçarets que vostra oració haja quatre coses: la primera que sia pura, ço és que en aquella hora que llegirets la dita obra foragitets de vós mateix tant com en vós sia tota ocupació de les coses temporals [...]. La segona és que la dita oració sia fervent e inflamada no pas tèbea [...]. La terça cosa és que la dita oració sia feta en lloc amagat e apartat [...]. La quarta cosa és breu oració e que sia feta sens fatigació e sens enuig.

(PRÒLEG: VIVES, 1955: 141-142)

Aquesta part del pròleg coincideix exactament amb el final del pròleg de la *Contemplació de la Santa Quarantena* de Joan Eixemenis (HAUF, 1990a: 265-268), la qual cosa indica que o bé els dos autors prengueren el text d'una font comuna o un el prengué de l'altre.

Entre el 1396 i el 1404, Canals va traduir el *De providència* de Sèneca per al governador de València, Ramon Boïl, amb qui Canals tenia relació mentre era lloc-tinent de l'inquisidor general. El text original és adreçat a Lucili. L'inici devia atreure els lectors de Canals: "Una qüestió m'has feta, Lucil, bell deixeble meu: com lo món se regesa ['regeix'] per la providència divina, com hi ve que als bons hòmens se esdevenen mals?" (RIQUER, 1935: 88).

Canals va traduir el *De modo bene vivendi ad sororem* —un tractadet de devoció cristiana en forma de carta, adreçat a una monja i atribuït falsament a sant Bernat— a petició del cavaller Galceran de Sentmenat entre el 1396 i el 1410 (P. de BOFARULL, 1857b: 415-652). Galceran havia estat camarlenc de la reina Violant, i ho fou després del rei Martí, per a qui complí encàrrecs diplomàtics. Al final del pròleg, demana que el text sigui distribuït entre les dames de la cort de la reina. Tret d'aquestes ratlles finals i de la dedicatòria inicial, el pròleg és la traducció de fragments del *Philobiblon* ('L'amor dels llibres') de Ricard de Bury i de la segona carta de Sèneca a Lucili, utilitzats per a exposar les raons per les quals la lectura d'aquest llibre és recomanable. Ara bé, un dels manuscrits que conserva la traducció (Biblioteca de Catalunya, ms. 264) elimina del pròleg precisament l'adreçament a Galceran i la referència a la cort de la reina.

Lo parlament e la batalla que hagueren Anníbal e Escipió és la versió en prosa dels versos 93-449 i 740-1130 del llibre VII de l'*Africa* de Petrarca: els dos llargs discursos d'Anníbal i Escipió abans de la batalla de Zama, que posà fi a la segona guerra Púnica —en els quals Anníbal demana la pau i Escipió la refusa—, i la narració de la

82. En els pròlegs al *De arra* i a la *Carta de sant Bernat* també demana als destinataris que divulguin els llibres a la cort de la reina.

batalla, però també inclou dos discursos més breus, en els quals cada un dels herois lloa el seu rival, i les arengues dels dos capitans als seus exèrcits.

Presentant l'obra com a versió de Livi combinat amb Petrarca, Canals pretenia atreure l'atenció del seu públic de nobles cavallers i prínceps i del duc Alfons I de Gandia, destinatari de l'obra. Els versos de Petrarca, però, li donaven la perspectiva moral i la bellesa retòrica i expressiva que buscava. La lectura moral de l'obra es dona de bon començament en el pròleg. Canals justifica així la traducció:

E après de voler-ne fer servir a vostra altea, han-m'hi mogut tres raons: la primera és per mostrar la fortuna temporal com és allenagosa [‘relliscosa’] e instable; la segona és per notar la victòria campal com és duptosa e variable; la terça és per provar la fi del guerrier mundanal com és vituperosa e miserable.

(RIQUER, 1935/31-32)

Un guerrier, com el duc Alfons, no pot confiar en la fortuna ni en la victòria al camp de batalla. L'exemple d'Anníbal demostra que fins i tot un gran capità que quasi aconsegueix enderrocar Roma pot ser vençut. L'única cosa certa és la divina providència. Anníbal no era un cavaller prou virtuós, i això el devia portar a la derrota. L'episodi històric escollit és l'*exemplum* d'aquesta lliçó moral. Al final de la versió de l'*Africa*, Canals hi afegeix un fragment traduït de la “Vida d'Anníbal” del *De viris illustribus* de Petrarca (XVII, 49-55), en el qual es relata el suïcidi d'Anníbal després de la derrota. Aquest fragment serveix, d'una banda, per a reforçar la lectura moral —el suïcidi, per als cristians, és un pecat greu que un cavaller virtuós no ha de cometre—, i, de l'altra, per a centrar l'atenció del text en Anníbal —que representa l'exemple negatiu del dany que comporta fiar-se de la fortuna— i no en Escipió —el vencedor de la batalla—. La imatge negativa d'Anníbal que transmet Canals ja es troba en Valeri Màxim (M. FERRER, 2012b).

La selecció de Canals —discursos d'herois i episodi històric d'una batalla— respon als gustos d'un noble cavaller: interès per la història militar antiga i interès per la retòrica pràctica. Aquesta combinació va fer que l'*Escipió e Anníbal* tingués una circulació àmplia a la Corona d'Aragó. A banda de les referències en inventaris de llibres i els cinc manuscrits conservats actualment, l'*Escipió* va ser inclòs sencer en una versió catalana de la *Histoire ancienne jusqu'à César* de Gaucher de Denain (Biblioteca de Catalunya, ms. 352) feta aviat, entre el 1410 i el 1419. L'*Escipió e Anníbal* hi substitueix, per la retòrica, el breu fragment de la *Histoire* en què s'esmenta la batalla de Zama i els discursos dels capitans. Els discursos ocupen la major part de l'*Escipió e Anníbal*. El gènere del discurs recuperà valor per influència de Petrarca des del final del segle XIV i sobretot al segle XV; els discursos d'herois antics s'extreien de les obres clàssiques i es copiaven independentment, no tan sols en l'original llatí, sinó també en versió vulgar.

El manuscrit D del Centre Borja de Sant Cugat del Vallès, copiat al segle XV, conté un tractat sobre la confessió sense títol, amb una dedicatòria a la reina Violant de Bar afegida posteriorment al verso d'un foli en blanc al principi i en la qual s'atorga l'autoria del text a Antoni Canals, “mestre en la santa teologia e lector de la Seu de

València”. Falta el primer foli del manuscrit, que devia ser el del pròleg. Aquesta obra s'ha identificat amb la *Confessió* que Canals escrivia per a Violant de Bar el 1413. Sembla lògic pensar que és així; en aquest cas, però, és evident que la dedicatòria del manuscrit no és l'original, atès que Canals va ser lector de la Seu els anys 1395-98.

El *Tractat* és una compilació de materials procedents d'obres diverses. És possible que tradueixi un original llatí ja compilat. Està organitzat en quatre parts poc homogènies. La quarta comença:

Filla cara en Jesucrist, com en les primeres precedents parts del present tractat, haja informada vostra devoció de les vies e carreres necessàries per anar a paradís per lo sagrament de penitència [...], reste que us don doctrina e art a la qual vos procurats contrició, faent açò que porets per salut de la vostra ànima, la qual, després que a mi havets elegit per confessor, tinc en singular cura e comanda.

(F. 61v)

No es té constància que Canals hagués estat confessor de Violant. El fragment pot dependre d'una font.

El manuscrit d.IV.19 de la Biblioteca d'El Escorial copia un breu *Tractat del molí espiritual* (HAUF, 1990a: 187-215), que és, de fet, un extret del *Tractat de confessió*: correspon exactament als capítols 1 i 12 de la quarta part.

BIBLIOGRAFIA BàSICA

BADIA, Lola (1990). “Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària”. *Estudi General*. Vol. II, pàg. 31-50.

CIFUENTES, Lluís (2006). *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. 2a ed. revisada. Barcelona / Palma: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears. “Col·lecció Blanquerna”, 3.

MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs (1998). *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*. València / Barcelona: IIFV PAM.

NADAL, Josep M.; PRATS, Modest (1982-96). *Història de la llengua catalana*. 2 vol. Barcelona: Edicions 62.

PUJOL GÓMEZ, Josep (2004). “Traducciones y cambio cultural entre los siglos XIII y XV”, pàg. 623-650. Dins: FRANCISCO LAFARGA; LUIS PEGENAUTE (ed.), *Historia de la traducción en España*. Salamanca: Ambos Mundos.

WITTLIN, Curt (1991). *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: IEC.

— (1995). *De la traducció literal a la creació literària. Estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*. València / Barcelona: IIFV / PAM.

RECURSOS ELECTRÒNICS

FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (2007). *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*. Ed. electrònica: Germà Colón. Barcelona: IEC. <http://www.iec.cat/faraudo/> [Consulta: 21 de maig de 2014]

SCIÈNCIA.CAT
La ciència en la cultura catalana de l'Edat Mitjana i el Renaixement. <http://www.sciencia.cat/> [Consulta: 21 de maig de 2014]

TRANSLAT
Base de dades de traduccions al català medieval (1300-1500). <http://www.narpan.net/translate-db> [Consulta: 21 de maig de 2014]